

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 16.02.2024
Kabul Tarihi / Accepted date	: 29.05.2024
Yayın Tarihi / Date published:	: 20.06.2024

Atıf / Citation

Kök, M.K. ve Evirgen, A.E. (2024). Türkiye Türkçesi Gramer Çalışmalarından Hareketle “Gövde” Terimi Üzerine Düşünceler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 8. Cilt, 1. Sayı, 47-55.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMER ÇALIŞMALARINDAN HAREKETLE “GÖVDE” TERİMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER¹

Reflections on the term 'stem' based on Turkish grammar resources in Turkey

MUSTAFA KEMAL KÖK² - ARİFE ECE EVİRGEN³

Öz

Bu çalışmada gövde terimiyle ilişkili sorunlar ele alınmıştır. Öncelikle literatürde kök ve gövde terimlerinin nasıl tanımlandığından hareketle genel bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra 1940 yılından günümüze uzanan süreçte Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer kitaplarında konunun ele alınışı ve örnekleri incelenmiştir. Gövde kavramının kapsamı ve tanımları değerlendirilmiş, bu terimin yer almadığı çalışmalarda örneklendirmelerde köken, taban, türemiş kök, kapalı gövde, kapalı biçim birim gibi terimlerin kullanıldığı belirlenmiştir. Gövde ile ilgili sorunların yalnızca terim tercihten kaynaklanmadığı, eş zamanlı yaklaşımla bulunamayan köklerden türeyen kelimelerin nasıl ele alınması gerektiğiyle ilgili bir boyutunun da bulunduğu tespit edilmiştir. Geleneksel yaklaşımın bu sorunlarına karşı bazı araştırmacıların taban terimini önerdikleri, modern dil bilimi araştırmacılarının ise biçim birim, sözcük birim gibi terimleri kullandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kök, Gövde, İsim, Fiil, Biçim Bilgisi.

¹ Bu çalışma Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde hazırlanan ve Türk Dil Kurumu bursu ile desteklenen “Türkiye Türkçesi Grameri Eğitime Yönelik Eserlerde Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi Konusundaki Örneklerin İncelenmesi (1940 Sonrası)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı. Ankara/TÜRKİYE. El-mek: mkkok97@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0560-1783>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı. Ankara/TÜRKİYE. El-mek: a.ecetombul@gazi.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5211-8962>

Abstract

This study analyzed issues surrounding the concept of "stem" in Turkish linguistics. It began by establishing a general framework based on existing definitions of "root" and "stem" in the literature. Subsequently, it analyzed the treatment and examples of "stem" presented in Turkish grammar books published from 1940 to the present. The analysis revealed inconsistencies in the scope and definition of "stem," with terms like "root," "base," "derived root," "closed stem" and "closed form unit" often used interchangeably in examples. These inconsistencies stem not only from varying terminological preferences but also from the challenge of handling words derived from roots that do not exist independently. While some researchers propose adopting the term "base" to address these limitations, modern linguists increasingly favor terms like "form unit" and "word unit."

Keywords: Root, Stem, Noun, Verb, Morphology

1. Giriş

Biçim bilimi genel kapsamda kökleri, ekleri, eklerin ekleniş biçimlerini ve kelime türlerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanarak şekil bilgisi, morfoloji, yapı bilgisi şeklinde de adlandırılır. Kelime yapımını ele alan bir araştırma alanı olduğundan *kök*, *ek* ve *gövde* gibi kavramlar bu alanın temel kavramlarından. Buna rağmen Türkiye Türkçesiyle ilgili çalışmalarda *gövde* teriminin tanımı ve kapsamıyla ilgili önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar özellikle lisans ve lisans üstü öğrencilerin biçim bilgisi konularını öğrenme sürecini güçleştirmektedir. *Gövde* kavramının araştırmacılar tarafından ele alınma biçimlerindeki yorum farklılıkları araştırma problemini oluşturmaktadır. Çalışmada; *gövde* için başka hangi terimlerin kullanıldığı, terim çeşitliliğinin sebepleri, *gövde*yle ilgili sorunların tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Yöntem olarak, nitel araştırma yöntemlerinden "içerik analizi" uygulanmıştır. Bu maksatla öncelikle ilgili literatür taranmış daha sonra Türkiye Türkçesinin 1940'tan sonra yazılan gramerlerinde konunun nasıl ele alındığı ve örnekleri incelenmiştir⁴.

1.1. Gövde ve İlişkili Kavramlar

Gövdenin temelde ilişkili olduğu en önemli kavram *köktür*. Hatta bazı çalışmalarda *gövde* ayrı bir bölümde ele alınmayarak "kök ve gövde" başlığında incelenmiştir (Demir ve Yılmaz, 2010; Vural ve Böler, 2015). Bu nedenle öncelikle literatürde kavramların nasıl tanımlandığına bakmak gereklidir. Sonraki bölümde ise çalışmaya konu olan gramer kitaplarında *gövde* kavramıyla ilişkili sorunlar ele alınacaktır.

İmer'e göre *kök*, "anamlı en küçük söz birimi"dir (1976: 17). Ancak, *kök* ile anlatılmak istenen hem yalın hem de türemiş köklerdir. İmer, *tüken-* ve *tüket-* örneklerini vererek bugün Türkiye Türkçesinde yer almadığından *tüke-* fiilini de kök sayar ve "türemiş kök" terimini kullanır, türemiş köklerin eş zamanlı bakış açısıyla *gövde sayılamayacağı* görüşünü bildirir (1976: 18). Dikkat çeken bir başka terim ise *ikili köktür*. "Aynı yazım ve söyleyişle" hem isim hem de fiili karşılayan kökler "ikili kök" olarak adlandırılır. (İmer, 1976: 24).

Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü'nde *kök* ve *gövde* ayrı ayrı madde başı olarak belirtilmiştir. *Kök*, "(Alm. Wurzel; Fr. racine; İng. root) kelimelerin bütün yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra ayrılamayan ve esas (temel) anlamı taşıyan bölümü: ye-, sor-, kış, el (elig), al-, dur-, yol, ver- vb." şeklinde tanımlanır (Korkmaz, 1992: 104). *Gövde* ise "(Alm. Stamm; Fr. thime; İng. stem) İsim ve fiil köklerine yapım eklerinin eklenmesiyle

⁴ Makalede "Türkiye Türkçesi Grameri Eğitime Yönelik Eserlerde Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi Konusundaki Örneklerin İncelenmesi (1940 Sonrası)" yüksek lisans tezinde incelenen (Banguoğlu, 1974), (Ediskun, 1988), (Bilgegil, 1964), (Gencan, 1971), (Gencan, 1979), (Hengirmen, 1995), (Bozkurt, 2017) çalışmaları esas alınmıştır. Gerekli görülen noktalarda farklı kaynaklara değinilmiştir.

oluşturulan türemiş kelime: canlı (<can+lı), gözlük (<göz+lük), görüş (<gör-üş); görüştür- (<gör-üştür-); görünüş (<görün-üş) vb." olarak verilmiştir (Korkmaz, 1992: 75).

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde *kök* "sözcükten dilbilgisi ve yapım öğeleri çıkarılarak elde edilen bölüm" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca tarihsel dil biliminde sözcük ailelerinin varyasyonlarının art zamanlı açıklanması için kullanıldığı ve bazı araştırmacılar tarafından *köken* anlamının verildiği belirtilmiştir (Vardar vd., 2002: 138). *Köken*, "Bir sözcükten ekler çıkarıldıktan sonra geriye kalan anlambirim" biçiminde tanımlanarak daha çok eş zamanlı dil biliminde kullanılan bir kavram olarak açıklanmıştır. Her ne kadar aralarındaki ayırım net değilse de eş zamanlı bakışta *kökenin* tek başına sözcük anlamıyla yer alması *kökün* ise anlamsız görünmesi temel farklılık olarak kabul edilir (Vardar vd., 2002: 138-139). *Köken* burada İmer'in *türemiş kök* olarak adlandırdığı kavrama karşılık gelmektedir.

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde *gövde* ise dil bilimsel işlev doğrultusunda tanımlanmıştır: "Kökle ona katılan kimi eklerden oluşan sözcük bölümü, türev, bileşik biçim (örn. gözcü-lük)" (Vardar vd., 2002: 109). Eğer bir sözcükte tek gövde mevcutsa bu anlambirimi, iki veya daha fazla gövdeyi içerirse birleşkebirimi kurar (Vardar vd., 2002: 109). Buradan yola çıkılarak "göz"ün *köken* olduğu, "gözcü+lük" kelimesindeki "gözcü"nün ise artık bir anlambirimi oluşturduğundan *gövde* olarak adlandırıldığı söylenebilir.

Türk Dili El Kitabı'nda yapım eki getirilmemiş, artık daha küçültülemeyen birimler içeren kelimeler *kök* olarak adlandırılır. "Şiş-", "şiş"; "göç-, göç" gibi köklerin eş sesli olduğu belirtilir ve bunlardan bazılarının tarihî süreçte gerçekleşen ses olayları neticesinde ortaya çıktığına dikkat çekilir (Demir ve Yılmaz, 2006: 181-183). *Gövde* ise köke yapım ekinin getirilmesi sonucunda oluşan türemiş biçimdir. Bazı çalışmalarda *gövde* yerine de *kök* terimi kullanılmasına değinilerek bunların "birincil ve ikincil kök" olduğu belirtilir (Demir ve Yılmaz, 2010: 181-183).

Eker'in Çağdaş Türk Dili adlı eserinde *kök* tanımı Korkmaz'dan alıntılanarak verilir ancak kavramın açıklaması geleneksel dil bilgisi ayırımı gözetilerek yapılır. Geleneksel dil bilgisinde kökler, isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılır. Ancak Eker, eş zamanlı bakıldığında tarihsel süreçteki ses olayları neticesinde *güreş*, *güreş-*, *göç*, *göç-* gibi "çok az sayıdaki istisna"dan bahseder fakat bunları *eş sesli* yahut *ikili kök* vb. şekilde adlandırmadan "hem ad hem de eylem" kökleri olduklarını söyler (Eker, 2013: 255-256). İmer'in *türemiş kök* olarak adlandırdığı *göz*, *söz* örneklerindeki gibi bugün kullanılmayan eski köklerden türetilen sözcükler ise "yansı (reflex)" terimiyle verilir (Eker, 2013: 256). *Gövde*, "kendisine bir yapım eki eklenen sözcük" olarak tanımlanmıştır, bünyesinde çekim eki barındırmayan, sözlüklerde madde başı olarak kullanılabilen isim ve fiil olmak üzere iki sınıfa ayrılan biçimbirimlerdir (Eker, 2013: 256).

Yeni Türk Dili adlı çalışmada *kök*, "sonundaki tüm yapım ve çekim ekleri çıkarılmış, türemiş veya birleşik olmayan kendi anlamına sahip kelimeler" şeklinde tanımlanır (Erdem vd., 2015: 378). "Türemiş (Gövde) Kelimeler" başlığında "sö-z+lük+çü+lük" kelimesinin köken bilgisinden hareketle "*sö-" kök, "söz" "sözlüğün", "sözlük" "sözlükçülük"ün tabanı olarak belirtilir. Bu örnekten yola çıkılarak *gövde* yapım ve çekim ekleriyle genişletilebilen ve bu durumlarıyla anlamlarındaki ilişkiyi kaybetmeden isim-fiil köklerini barındıran söz varlığı unsurları olarak adlandırılır (Erdem vd., 2015: 380).

Ses ve Şekil Bilgisi adlı eserde *kök*, "kelimede yer alan bütün yapım ve işletme ekleri çıkarıldıktan sonra, daha küçük parçalara ayrılamayan ve kelimenin temel anlamını taşıyan bölümü" olarak tanımlanmıştır, yani "anamlı ve en küçük dil birimidir" (Vural ve Böler, 2015: 139). Bir kelime yalnızca isim ya da fiil kökü olabilir. Bugün hem isim hem de fiil kökü gibi görünenlerse çeşitli ses değişimleri sonucunda ortaya çıkan ya da "eş sesliliğe dayanan" ve birbiriyle bağlantısı bulunmayan kelimeler olarak açıklanır. *Gövde* ise isim ve fiil köklerine yapım eklerinin getirilmesiyle ve anlam bakımından kökle bağlantısını kaybetmeyen kelimeler olarak adlandırılır (Vural ve Böler, 2015: 140-141).

Kerime Üstünova, Türkiye Türkçesinde Ad İşletimi adlı eserinde çoğunlukla *kök* ve *gövde* terimlerini tercih etmekle birlikte “türetme eki almayıp yalnız işletme eki alan” sözcüklerin “kök ya da taban” olarak adlandırıldığını belirtir (2008: 23). Eylem İşletimi adlı eserinde ise yalnızca *kök* ve *gövde* terimlerine yer verir. (Üstünova, 2024).

Yukarıda çeşitli kaynaklarda tanımı verilen *kök* ve *gövde* ile ilgili dikkat çeken sorunların ilki, daha yaygın kabulle, *eş sesli* olarak adlandırılan ve eş zamanlı bakıldığında Türkiye Türkçesinde isim ve fiil olarak kullanılan kelimelerin adlandırılmasıdır. İkinci sorun ise bir boyutuyla *kök* ile ilişkili olsa da *gövde* ve *taban* kavramlarının açık bir biçimde birbirinden ayrılmamasıdır. Bu makalenin kapsamı ve sınırlılıkları gereği tespit edilen bu sorunlardan ikincisinin gramerlerde nasıl ele alındığını incelemek yerinde olacaktır.

2. Türkiye Türkçesi Gramerlerinde Gövde ile İlgili Tespit Edilen Sorunlar

Geleneksel çalışmalarda *gövde* terimi yaygın olsa da çok genel bir ifadeyle yapım eki olarak türetilmiş kelimeler için farklı adlandırmaların kullanımına da rastlanır. Örneğin Banguoğlu, gramerinde *gövde* yerine “köken” terimini tercih eder. Türetildikleri köke göre “isimden kökenler” ve “fiilden kökenler”; yapım eki aldıktan sonraki durumlarına göre ise “isim kökeni” ve “fiil kökeni” adlandırmalarını yapar (Banguoğlu, 1974: 149-150). Ayrıca burada *köken* teriminin çalışmalarda birbirinden farklı kavramlar için kullanıldığına da değinmek gereklidir. Banguoğlu’nda doğrudan *gövde* yerine verilen bu terim, önceki bölümde zikredildiği üzere eş zamanlı bir yaklaşımla Vardar vd. tarafından İmer’in *türemiş kök* kavramına karşılık gelecek biçimde açıklanmıştır. Uzun ise *kökeni* “ırgala-” fiili örnek göstererek “ancak artzamanlı çalışmalarda kullanılabilir” şeklinde nitelendirmiş ve “dilinde ancak eski dönemlerine gidildiğinde parçalanabilir olduğu anlaşılan ama bugün için artık anlamlı daha küçük parçalara ayrılamayacak sözcükler” için kullanmıştır (2006:16). Yani terim açıklamaları Vardar vd.’nin görüşüyle bu noktada zıtlık arz etmektedir. Uzun, ayrıca modern çalışmalarda *kök*, *köken* ve *gövde* terimlerinin üçünü kapsayan *taban* teriminin kullanıldığını belirtir ve “sözcükleri sözcükbirim olarak, kök sözcüklerle birlikte ekleri de biçimbirim olarak görmek” gerekliliğini ifade eder, böylece soruna kendi çözüm önerisini sunar (2006:15-30).

Banguoğlu’nun çalışmasında dikkat çeken bir başka husus ise sözlük birimlerin çekim eki almamış şekillerine *taban* denilmesidir: “Kök olsun, köken olsun, birleşik veya alıntı kelime olsun sözlük kelimeleri yalın halleriyle taban (base) diye anılırlar. Hepsi çekim ekleri alabilir: su-ya, sev-miş, deveci-nin, bakkal-dan, açığöz-ler” (Banguoğlu, 1974: 145).

Ergin’in Türk Dil Bilgisi eserinde *gövde* terimi kullanılır. *Gövdenin* ele alındığı kısımlardaki şu ifadeler dikkat çekicidir:

Gövde de bir çeşit kök olduğu için mânâ ve kullanım bakımından kök gibidir (...) Yani kelime kökleri gibi kelime gövdeleri de isim ve fiil gövdeleri olmak üzere ikiye ayrılır. Dediğimiz gibi mânâ ve kullanım bakımından kökle gövde arasında bir fark yoktur (Ergin, 1986: 110-111).

Gerçekten mânâ ve vazife ve kullanım birbirinin aynı olan kök ve gövde arasında başka bakımdan bir fark vardır. Bu fark ise gövdenin genişletilmiş bir kök olmasıdır (...) Köklerden gövdelerin türemesi Türkçede tamamiyle bir kök genişlemesi şeklinde olur (Ergin, 1986: 147).

Ergin, *gövde* terimi için iki şart sunar; “canlı kök”e veya canlı *gövdeye* getirilmesi gereken “işlek ek” ve “yapım şekli” (Ergin, 1986:149-153). “Canlı kök”ten kasıt kökün açık bir şekilde görünmesidir. Kökün iki durumu vardır: Açık⁵ ve unutulmuş:

Meselâ *baş-lık*, *süt-çü*, *bağ- lamak* kelimelerinde *baş*, *süt*, *bağ* isim kökleri açık olarak görünmekte ve tek başlarına da kullanılmaktadırlar; aynı şekilde *geç-miş*, *bil-gi*, *sev-dirmek*

⁵ Burada Ergin doğrudan *kapalı* kök ya da *kapalı gövde* gibi bir adlandırma yapmamıştır ancak “açık” kelimesinin zıttı olarak unutulmuş, kullanılmayan kökler için “kapalı” terimini tasavvur ettiği düşünülebilir. Ayrıca son dönemdeki bazı çalışmalarda *kapalı biçim birim* (Boz, 2013: 2; Karademir, 2016) ve *kapalı gövde* (Balyemez, 2018) terimlerinin bu kapsamda kullanıldığı görülür.

kelimelerinde *geç-*, *bil-*, *sev-* fiil kökleri açıkça belli olmakta ve tek başlarına bir mânâ ifade ederek herhangi bir fiil kökü gibi kullanılmaktadırlar. Fakat bazan bir isim veya fiil kökü kendisinden türemiş bir veya bir kaç kelime içinde bulunduğu hâlde tek başına kullanılmaz veya bir mânâ ifade etmez. Böyle kökleri ancak türemiş kelimeleri birbiriyle mukayese ederek ekleri ayıklamak suretiyle bulabiliriz. Meselâ *bek-çi* ve *bek-lemek* kelimelerinin *bek* isim kökü, *tüke-nmek* ve *tüke-tmek* kelimelerinin *tüke-* fiil kökü böyle unutulmuş köklere aittir (Ergin, 1986:113).

Diğer gramerlere geçmeden önce Ergin'in de dikkat çektiği bu sorunun güncel literatürde farklı boyutlarda ele alındığını belirtmek lazımdır. Kökün açık olmadığı durumlar köken bilgisi çalışmalarında da ilk bölümde bahsedilen kaynaklarda olduğu gibi yaklaşım sorunlarına ve terim seçiminde birlik sağlanmamasına neden olmaktadır.

Ediskun *gövde* kavramıyla ilgili yukarıdaki tartışmalı meselelere değinmemiştir. O, yapım eki almış kelimeye *gövde* denildiği ve fiil kökleri gibi fiil gövdelerinin de cümlede tek başlarına kullanılmayacağı görüşündedir (Ediskun, 1988: 100-102).

Bilgegil'in Türkçe Dilbilgisi çalışmasında da *gövdeye* ilişkin görüşler sınırlıdır. Bilgegil'e göre *gövde* "kelime kökleriyle yapım eklerinin birleşmesinden" meydana gelir ve eserde "sevimli, gözlük, sevgi, başla, gözle" kelimeleriyle örneklenir (Bilgegil, 1964: 168).

Gencan, Dilbilgisi adlı eserinde "yapım eki almamış sözcükler kök", "yapım eki almış ya da birleşmiş sözcükler gövde" tanımlarını yaparak "deniz" ve "tepe" sözcüklerinin kök olduğunu anlatır (1971: 57). Diğer çalışmalarda *gövde* terimi kapsamında birleşik kelime konusuna yer almasa da Gencan'ın tanımları diğer gramerlerle örtüşmektedir. Ancak konunun sonuna "Kök, gövde terimleri yerine taban sözcüğü de kullanılır" notunu düşer (Gencan, 1971: 58). Çalışmada ayrıca "ortak kökler" bölümü yer alır. Burada isim ve sıfat olan sözcüklerin "soy birliği içinde" fiil kökleri de olabileceği ifade edilmiş ve ayrıca son dönemde türetilen kelimelere yer vermiştir (Gencan, 1971: 55). Gencan, eserin vefatından önceki en güncel baskısına DLT'den de tanımlar ekler. Ancak "ortak kök" terimini değiştirmez:

"Yukarıdaki satırlarda anlatılan iki çeşide de; yani hem ad soylu, hem de eylem soylu sözcüklere kök olan sözcükler var: *iç*, *savaş*, *dalaş*, *uğraş*, (= *cidal*) *vuruş*, *uçuş*, *ekşi*, *boya*, *toz*, *acı*, *ağrı*, *barış*, *güreş*, *tat*, *inan*, *güven*, *özen*, *şiş*, *don*, *sancı*, *kuru*, *eski*, *sıva*, *gerek*, *dik*, *dil*...

Ad ve sıfat olan bu kök sözcükler - soy birliği içinde - eylem kökleri olarak da kullanılır: *içmek*, *savaşmak*, *dalaşmak*, *uğraşmak*, *vuruşmak*, *uçuşmak*, *ekşimek*, *boyamak*, *tozmak* (*gezip tozmak*), *acımak*, *ağrımak*, *barışmak*, *güreşmek*, *tatmak*, *inanmak*, *güvenmek*, *özenmek*, *şişmek*, *donmak*, *sancımak*, *kurumak*, *eskimek*, *sıvamak*, *gerekmek*, *dikmek*, *dilmek* (*dil biçiminde kesmek*)...

Bunlardan başka birçok ortak kökler daha vardır: *geç* = *erken karşıtı* : (*saat beşi geçti*), *sin* = *mezar*, *çukur* (*sinmek*), *sık*: (*sıkmak*), *yar* = *uçurum*, *sert arazi keşiği* (*yarmak*), *bağır* = *göğüs*, *karaciğerin bulunduğu yan* (*bağırmaq* = *ciğerden*, *derinden ses çıkarmak*), *böğür* (*böğürmek* = *böğürden ses çıkarmak*), *sürç* = *kayma* (*sürçme*: *dilin sürçmesi*), *taniş* (*tanişmak*), *yoksun* (*yoksunmak*), *doku* (*dokunmak*), *karı* = *ihtiyar* (*Lehçe-i Osmani*) (*karımak* = *çok yaşlanmak*), *koca* (*kocamak*), *sası* = *kokuşuk* (*sasımak*)...

Divanü-Lûgat-it-Türk'ten örnekler: *Tez* (*tezmet*): Geyik tezdi. *İsi* (*isimek*= ısınmak): Mün isidi. = Çorba ısındı. *Arı* (*arıdı*=temis oldu): Arıdı neng: Nesn temiz oldu. *Üti* (*ütüdi*=ütüledi): Ol tong ütidi: O, elbiseyi ütiledi. *Kes* (*kesmek*=kesmek): Bir kes etmek = Bir parça ekmek

Z-r değişimiyle oluşan kökler de ortak sayılır: *Kuduz* (*kudurmak*), *semiz* (*semirmek*), *göz* (*görmek*)

Yeni ortak sözcüklerden örnekler: *Etki* (*etkimek*), *teпки* (*tepkimek*), *yasa* (*yasamak*)... (Gencan, 1979: 58).

Diğer gramercilerin çoğunlukla art zamanlılıkla açıklayarak bir kelimenin hem fiil hem isim kökü olamayacağı kanaatini bildirdikleri (Ergin, 1986; Ediskun, 1988) meseleyle ilgili Gencan'ın çok detaylı bir açıklama yapmadan üstelik tarihî dönem eserlerinden de örnekler vererek *ortak kök* terimini kullanması dikkat çekicidir. Bu köklerin bir kısmı Ergin'in eserindeki ifadeyle *unutulmuş kök* konumundadır (Ergin, 1986: 113).

Bozkurt çalışmasında *gövde* terimi yer almamaktadır. Eserde, Banguoğlu'nun "kelime ailesi" olarak belirlediği aynı kökten türetmeler "kökteşlik" terimiyle ifade edilir ve tıpkı onun gibi "iş" isim kökünden türetilen *işçi*, *işçilik*, *işlemek* örnekleri verilir (Banguoğlu, 1974; Bozkurt, 2017). Bu kavram Eker'in çalışmasında "paronim (paronym)" terimiyle karşılanmaktadır (Eker, 2013: 256).

Hengirmen'in Türkçe Dilbilgisi'nde *gövde* terimi kullanılmaz, *kök* ile *gövde* arasındaki ayrıma ilişkin de bir tespit bulunmamaktadır. Ancak çalışmanın sonunda çok kullanılan terimlerin açıklandığı sözlükte *gövde* "taban, türemiş kelime" karşılığıyla yer almıştır (Hengirmen: 1995). Ayrıca "kök ve ekler" konularının anlatımında bazı karmaşıklıklar mevcuttur. Hengirmen "Türkçede Kökler Değişmez" başlığında kullandığı Yunus Emre'nin "Bana seni gerek seni" redifli şiirindeki köklerin yüzyıllardır aynı şekilde süregeldiğini belirtir: "Türkçe sözcüklerde kökler değişmez. Yalnızca sözcük köklerine gelen ekler değişerek yeni anlam birimleri oluşturur. Böylece bir tek kökten birçok yeni sözcük türetilir. Köklerin değişmeyerek aynı kalması, Türkçenin yüzyıllar boyunca kolay anlaşılır bir dil olmasını sağlamıştır" (Hengirmen, 1995: 113). Bilindiği gibi Yunus'un dili *sehl-i mümtenedir*. Ancak bu kolayca anlaşılacak anlamına gelmemektedir. Burada Hengirmen'in bölüm başlığı ile kullandığı örneğin bütünüyle uyuşmadığını da söylemek mümkündür. Çünkü şiirin redifi olan "seni" sözünün yapısı günümüzde bile tartışılmaktadır⁶.

3. Değerlendirme

Önceki bölümlerde değinilen çalışmalardaki *kök* ve *gövde* kavramlarına ilişkin farklılıklar hipotetik olarak değerlendirilebilir. İlgili araştırmacıların "gözlükçülük"⁷ kelimesini inceledikleri düşünülürse:

İmer'in yaklaşımından hareketle "göz" *türemiş kök*, "gözlük" *gövde* konumundadır. Korkmaz, Vural ve Böler'e göre *kök* "göz"dür; "gözlük" ve "gözlükçü" ise *gövdedir*. Vardar vd. için "*kö-" *kök*, "göz" *köken*, "gözlük" ve "gözlükçü" *gövdedir*. "Gözlük" anlambilimi; gözlükçü ise bileşkebirim kurar. Demir ve Yılmaz'a göre "*kö-" *birincil kök*, "göz" *ikincil kök* olarak adlandırılabilir. "Gözlük", "gözlükçü" ve "gözlükçülük" ise *gövdedir*. Eker eski bir *kök* olan "*kö-" fiilinden türeyen "göz"ü *yansı* olarak değerlendirirken "gözlük", "gözlükçü" ve "gözlükçülük" kelimelerini *gövde* kabul eder ve bu aynı kökten türeyen kelimeleri birer *paronim* sayar. Banguoğlu "gözlük", "gözlükçü" ve "gözlükçülük" kelimelerini *köken* kabul eder ancak "*kö-"ten "gözlükçülük"e kadar tamamına *taban* denilebileceğini söyler. Geleneksel bakış açısının yanında günümüz dil bilimi kavramlarını kullanan araştırmacılar üzerinden de hipotetik görüş genişletilebilir. Uzun için "*kö-", "göz", "gözlük", "gözlükçü" ve "gözlükçülük" birer *sözcükbirim*dir.

Gramerlerdeki bu sorunlar son dönemde farklı araştırmacılar tarafından da tespit edilerek değerlendirilmiştir. Burada konuyu etraflıca ele alan iki çalışmadan özellikle söz edilmesi gerekir. Bunlar; Fevzi Karademir'in "Türkçede Kapalı Biçim Birimlerin Öğretimi Üzerine" ve Sedat Balyemez'in "Türkiye Türkçesinde Kapalı Gövde Örnekleri" adlı makaleleridir. Karademir çalışmasında çeşitli eğitim düzeylerindeki öğrencilerin köken bilgisiyle ilgili yaşadıkları zorlukları aktarır. Literatürü geniş bir çerçevede ele alır; biçim birimlere ilişkin meseleleri, tanımlamaları geleneksel ve modern olmak üzere ayırarak inceler. "Etimolojik bir işlem olmadığı sürece" morfolojik çözümlerlerin *biçim birim* veya *taban* terimlerinin kullanılması gerektiğini görüşünü belirtir ve bu noktada kesin bir terim tespiti/tercihi yapmaz (Karademir, 2016: 399). Eş zamanlı incelemelerde kök-ek ilişkisinin kurulamadığı veya Dil Devrimi'yle beraber türetilen kelimelerdeki yapıların uyuşmadığı durumları "kapalı biçim birim" ile karşılar ve terimi Boz'un çalışmasını kaynak göstererek

⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: (Kara, 2017), (Yüceol Özzen, 2019).

⁷ Etimolojisiyle ilgili tartışmalar ayrı bir araştırma konusu olduğundan burada ele alınmamış, kelimenin *kö-kökünden türediği varsayımından (Gülensoy, 2007: 389) hareketle çalışmalardaki terim farklılıkları örneklendirilmek istenmiştir.

açıklar (Boz, 2013: 2; Karademir, 2016). Balyemez, "çizelge", "dizelge" gibi Dil Devrimi'yle kullanılmaya başlanan veya "becerikli" gibi "kökü ve son yapısı, alanda lisans eğitimi almış herkes tarafından bilinip kullanılan ancak gövdesi açıklama gerektiren" kelimeleri inceleyerek "kapalı gövde" terimini kullanır ve bu tercihini Karademir'in çalışmasından hareketle yaptığını belirtir (2018: 245-246). "Gözlükçülük" kelimesi bu çalışmalar çerçevesinde ele alındığında: Karademir'e göre "*kö-" *kapalı biçim birim* "göz", "gözlük", "gözlükçü" ve "gözlükçülük" *bağımsız biçim birim* veya *isim tabanı* olarak adlandırılabilir. Balyemez'e göre ise "göz" *kapalı gövde*, "gözlük", "gözlükçü" ve "gözlükçülük" *gövde* olarak kabul edilebilir.

Gövde ile ilişkili olan ve kimi çalışmalarda doğrudan doğruya *gövde* yerine kullanılan *taban* terimini de ele almak gereklidir. Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü'nde *kök* ve *gövdenin* nasıl tanımlandığı yukarıda verilmiştir. Çalışmada *taban* maddesi "Kelime kök ve gövdelerinin çekim eki almamış yalın hali" şeklinde tanımlandığı hâlde sözlük bütünüyle incelendiğinde fiil ile ilgili maddelerde *tabanın* doğrudan *gövde* teriminin eş anlamlısı gibi kullanıldığı, "fiil tabanı" maddesinin "fiil veya isim kökünden fiil yapma ekleri ile türetilen gövde" olarak açıklandığı görülmektedir. Ayrıca eserin ilk baskısında *isim tabanı* ya da *ad tabanı* yer almazken sonraki baskılara *ad tabanı* maddesinin eklendiği söylenebilir (Korkmaz, 1992; Korkmaz, 2010: 10). Korkmaz'ın *taban* terimi tanım açısından aslında Banguoğlu ile örtüşmektedir. Ancak *ad tabanı* ve *fiil tabanı* madde başlarında *gövdenin* eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.

Türk Gramerinin Sorunları toplantısındaki bildirisinde Barutcu Özönder "isim ve fiil kök ve gövdelerinden yani tabanlarından" ifadesini kullanmıştır (2011: 170). Oturumun tartışma bölümünde bu terim yeniden dile getirilir. Konunun farklı yönlerinin tartışmaya konu edilmesi nedeniyle Ercilasun ve Barutcu Özönder'in konuşmalarından bir kısmını doğrudan vermek yerinde olacaktır:

F. Sema- Barutcu Özönder:- Ben de fiilin kök ve gövdeleriyle beraber "taban"ı karşılaması gerektiği düşüncesindeyim. Fiilin çekime hazır hâldeki şekline "taban" dersek, bu fiil tabanı, kök de olabilir, fiil gövdesi de.

(...)

Ahmet Bican Ercilasun:- Ben de arkadaşlar gibi düşünüyorum. Burada üç kavram var. Onun için üç kelimeye ihtiyacımız var. Birisi "kök": 'Parçalanamayan kısım'. "Gövde": Bunlar yeni kelime yapmayla ilgili iki kavram. Bir de çekim ekleri karşısında fiilin durumu var. Üçüncü kavram bu. Arkadaşların "çekime hazır hâle gelme" dediği, çekim ekleri karşısında durum, isim için de, fiil için de söz konusu. İster kök, ister gövde olsun çekime hazır hâldeki durumu ifade ediyor. Burada üçüncü bir kavram ortaya çıkıyor. Tabii bunu "kök" ve "gövde" diye iki kelimeyle ifade edebiliriz ama gerek yok. Bir terim bulmak gerekiyor. Bu terim de "taban". Gramerlerimizde "kök", "gövde", "taban" demenin zararı yok. Faydası var.

(...)

F. Sema- Barutcu Özönder:- Hocam bu "kök", "gövde" ve "taban" terimlerine şu yönden de ayrılık kazandırabiliriz. "Kök" ve "gövde" yapım morfolojisini ilgilendiren birer terimken, "taban" terimi çekim morfolojisini ilgilendiren bir terim olarak karşımıza çıkıyor. (2011:179-181).

4. Sonuç

1940 sonrası yazılan Türkiye Türkçesi gramerleri ile konuyu inceleyen diğer çalışmalardan hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. *Gövde* terimiyle ilgili sorunların temelinde üç boyutu vardır. Bunların ilki araştırmacıların doğrudan doğruya terim tercihindeki farklılıktan kaynaklıdır. İkincisi, Türkiye Türkçesinde kullanılmayan ve dolayısıyla eş zamanlı yaklaşımla bakıldığında tespit edilemeyen *kök*lerden türeyen kelimelerin adlandırılması, üçüncüsü ise isim ve fiillerin çekime hazır hâllerine başka bir adlandırmanın gerekip gerekmediğiyle ilişkilidir. Meselenin ikinci ve üçüncü boyutu terim çeşitliliğini artırmıştır.

2. Literatürde *gövde* terimi daha yaygın olsa da *köken*, *taban*, *biçim birim*, *sözcük birim* ve kökün eş zamanlı yaklaşımla belirlenemediği durumlar için *türemiş kök*, *kapalı gövde*, *kapalı biçim birim* gibi terimlerin kullanıldığı çalışmalar mevcuttur. *Kök*, *köken*, *gövde* ve *taban* terimleri geleneksel çalışmalarda; *biçim birim*, *sözcük birim* terimleri ise modern dil bilimi yöntemleriyle yapılan çalışmalarda daha yaygın kullanılmaktadır.

3. Özellikle eş zamanlı incelemelerde, kullanımdan düştüğü için veya sonradan türetildiği için bugün dilde yaşamayan *kök* ve *gövdelerden* türeyen kelimelerin nasıl adlandırılacağı konusu sorunun en önemli boyutudur. Terimler bu açıdan ele alındığında *kök* ve *gövde* yapım morfolojisi ile *taban* ve *sözcük birim* daha çok çekim morfolojisiyle ilgiliyken *biçim birimin* her iki alanı da kapsayan bir terim olarak kullanıldığı görülür.

4. Araştırmanın amaçları arasında kavramlara ilişkin bir terim önerisi sunmak bulunmamaktadır. Ancak özellikle ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde öğrencilerin seviyesi göz önüne alınarak terimlerin tutarlılık göstermesi ve örneklerin kavram kargaşasına neden olmayacak şekilde seçilmesi önemlidir.

Kaynaklar

Balyemez, T. (2018). "Türkiye Türkçesinde Kapalı Gövde Örnekleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-TAED-63*, ss. 243-266.

Barutcu Özönder, F. S. (2011). *Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi*. Zeynep Korkmaz (Ed.). *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler. Türkçede Fiil ve Fiil Çekimi (26 Haziran 1994)* (s.168-182) içinde. Türkiye, Ankara: TDK.

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.

Bilgegil, K. (1964). *Türkçe Dilbilgisi-Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.

Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*. 2. Baskı. Ankara: Gazi.

Bokzurt, F. (2017). *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*. Konya: Eğitim.

Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Genişletilmiş 5. Baskı. Ankara: Grafiker.

Ediskun, H. (1988). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.

Erdem, M. D., Karataş, M., Hirik, E. (2015). *Yeni Türk Dili*. Ankara: Maarif Mektepleri.

Ergin, M. (1986). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi.

Gencan, T.N. (1971). *Dilbilgisi Gözden Geçirilmiş 2. Baskı*. Ankara: TDK.

Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi Gözden Geçirilmiş 4. Baskı*. Ankara: TDK.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcükleri Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*. Ankara: TDK.

Hatiboğlu, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK.

Hengirmen, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin.

İmer, K. (1976). *Türkiye Türkçesinde Kökler*. Ankara: TDK.

Kara, F. (2017). 'Bana Seni Gerek Seni' Yapısı Üzerine. Tavukçu, O.K. (Ed.), Yûnus Emre Kitabı içinde (s.109-137). Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları

Karahan, L. (2011). *Fiil Terimi Üzerine*. Zeynep Korkmaz (Ed.). *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler. Türkçede Fiil ve Fiil Çekimi (26 Haziran 1994)* (s.155-182) içinde. Türkiye, Ankara: TDK.

Karademir, F. (2016). "Türkçede Kapalı Biçim Birimlerin Öğretimi Üzerine". *Turkish Studies. Cilt 11/14, s. 371-410*.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Dördüncü Baskı. Ankara: TDK.

Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya.
https://www.academia.edu/22424227/B%C4%B0%C3%87%C4%B0MB%C4%B0L%C4%B0M_Temel_Kavramlar

Üstünova, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*. İstanbul: Kesit.

Üstünova, K. (2024). *Eylem İşletimi*. 2. Basım. Bursa: Sentez.

Vardar, B, Güz, N., Huber, E. vd., (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Vural, H., Böler, T., (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

Yüceol Özezen, M. (2019). "Türkçede Seni / Sizi Seslenme Sözlere ve Türkçede Seslenme (Vokatif) Durumuna Tarihsel Bir Bakış". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 726-742.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, ... Üniversitesi ..... Etik Kurulu'nun tarih ..... sayı ..... ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.